

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****БРОВЧЕНКО Ю. В.,**

аспірант

*(Національний юридичний**університет імені Ярослава Мудрого)***УДК 342.9****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.28>****ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОГО РУХУ СПРОТИВУ
КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ, СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД**

У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз сучасного стану організації громадського руху спротиву колабораційній діяльності в умовах збройної агресії проти України. Визначено теоретико-правові засади зазначеного явища, сформульовано авторське визначення поняття «громадський рух спротив колабораційній діяльності», що відображає його сутність як цілісного елементу системи національної безпеки, який реалізується у формі інституційної активності громадян та їхніх об'єднань у взаємодії з державними структурами.

Проаналізовано адміністративно-правову природу громадського руху спротиву, який полягає в реалізації права громадян на участь у державному управлінні та здійсненні громадського контролю, який спрямований на запобігання та викриття співпраці з окупаційними режимами. Розкрито зміст основних адміністративно-правових процедур, пов'язаних із залученням громадян до заходів громадського руху спротиву, зокрема через інструменти територіальної оборони, волонтерські об'єднання, інформаційний захист та правову ініціативу. Надано характеристику організаційних форм громадського руху спротиву та запропоновано їхню класифікацію відповідно до критеріїв адміністративного регулювання.

Особливу увагу приділено аналізу чинної нормативно-правової бази, яка регламентує протидію колабораційній діяльності, включаючи законодавчі та підзаконні акти, що визначають правовий статус учасників громадського руху спротиву, процедури взаємодії з органами виконавчої влади, а також механізми адміністративного примусу щодо осіб, причетних до колабораціонізму.

У роботі досліджено адміністративно-правові інструменти громадського контролю та надано пропозиції щодо підвищення їх ефективності в контексті моніторингу дій потенційних колаборантів. Обґрунтовано систему правових гарантій захисту осіб, які здійснюють активну протидію колабораційній діяльності, у тому числі в аспекті юридичної відповідальності та безпеки.

Узагальнено інституційний механізм організації громадського руху спротиву, вказано на особливості його функціонування та взаємодії структур громадянського суспільства з органами державної влади. Виокремлено основні проблеми, що стримують ефективний розвиток громадського руху спротиву, зокрема організаційного, нормативного та кадрового характеру, та запропоновано шляхи їх подолання шляхом адміністративно-правових реформ і підвищення рівня громадянської активності.

Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення правового регулювання, розробки стратегічних програм з національної безпеки та формування практичних моделей громадського руху спротиву як складової адміністративної політики України у сфері протидії колабораціонізму.

Ключові слова: *громадський рух спротив, колабораційна діяльність, адміністративне право, національна безпека, протидія колабораціонізму, територіальна оборона, адміністративно-правові заходи, правові гарантії, безпека держави.*

Brovchenko Yu. V. Some issues of organizing public resistance to collaborative activities, a modern view

The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the current state of the organization of the public resistance movement to collaborative activities in the context of armed aggression against Ukraine. The theoretical and legal foundations of the phenomenon are determined, the author's definition of the concept of "public resistance movement to collaborative activities" is formulated, which reflects its essence as an integral element of the national security system, which is implemented in the form of institutional activity of citizens and their associations in interaction with state structures. The administrative and legal nature of the public resistance movement is analyzed, which consists in the implementation of the right of citizens to participate in state administration and the exercise of public control, which is aimed at preventing and exposing cooperation with occupation regimes. The content of the main administrative and legal procedures related to the involvement of citizens in the activities of the public resistance movement is disclosed, in particular through the tools of territorial defense, volunteer associations, information protection and legal initiative. The organizational forms of the public resistance movement are described and their classification is proposed according to the criteria of administrative regulation.

Particular attention is paid to the analysis of the current regulatory framework that regulates the counteraction to collaboration activities, including legislative and by-laws that determine the legal status of participants in the public resistance movement, procedures for interaction with executive authorities, as well as mechanisms of administrative coercion against persons involved in collaborationism.

The paper examines administrative and legal instruments of public control and provides proposals for increasing their effectiveness in the context of monitoring the actions of potential collaborators. The system of legal guarantees for the protection of persons who actively oppose collaboration activities is substantiated, including in terms of legal liability and security.

The institutional mechanism for organizing the public resistance movement is summarized, the features of its functioning and interaction of civil society structures with state authorities are indicated. The main problems that hinder the effective development of the public resistance movement, in particular organizational, regulatory and personnel, are identified, and ways to overcome them are proposed through administrative and legal reforms and increasing the level of civic activity.

The materials of the article can be used to improve legal regulation, develop strategic programs for national security, and form practical models of the public resistance movement as a component of Ukraine's administrative policy in the field of countering collaborationism.

Key words: *public resistance, collaboration activity, administrative law, national security, countering collaborationism, territorial defense, administrative and legal measures, legal guarantees, state security.*

Вступ. Сучасні виклики національній безпеці України, зумовлені широкомасштабною збройною агресією РФ, активізували процеси формування системи національного спротиву, у межах якої особливого значення набуває організація громадського руху спротиву колабораційній діяльності. Ця проблема вийшла за межі суто військової чи політичної сфери, набула комплексного характеру й потребує системного наукового осмислення з позиції адміністративного права, зокрема у контексті взаємодії громадянського суспільства з публічною владою, а також запровадження ефективних адміністративно-правових механізмів протидії проявам колабораціонізму.

Постановка проблеми полягає у відсутності чітко визначених адміністративно-правових інструментів, які б на нормативному рівні регулювали питання організації, реалізації та правового захисту громадського руху спротиву колабораційній діяльності. В умовах гібридної війни така діяльність стала складовою частиною забезпечення національної стійкості, проте залишається фрагментарно врегульованою в чинному законодавстві. Це вимагає доктринального осмислення сутності громадського руху спротиву, його інституційного механізму, організаційних форм, процедур залучення громадян та адміністративного супроводу такої активності.

Аналіз останніх досліджень свідчить про зростання наукового інтересу до проблематики колабораціонізму та спротиву йому в умовах воєнного стану. В межах правничих досліджень значна увага приділяється питанням формування нормативно-правової бази національного спротиву, відповідальності за колабораціонізм, розвитку територіальної оборони, забезпечення інформаційної безпеки та ролі громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Утім, ці дослідження переважно мають фрагментарний характер і лише дотично торкаються адміністративно-правової природи громадського руху спротиву як явища.

Окремі наукові праці присвячено аналізу загальнотеоретичних засад безпеки держави, розбудові системи стримування та протидії зовнішній агресії, зокрема з позицій публічного права. Піднімаються також питання протидії інформаційним загрозам, забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях, взаємодії органів виконавчої влади з громадськими ініціативами.

Проте, попри наявність наукового інтересу до тематики національного спротиву, проблематика громадського руху спротиву колабораційній діяльності саме в площині адміністративного права опрацьована недостатньо. Залишається відкритим питання сутності цього явища з позицій адміністративно-правової доктрини, його процедурного забезпечення, форм участі громадян, інституційної структури, механізмів громадського контролю, а також державних гарантій для осіб, які беруть участь у громадському русі спротиву. Недостатньо систематизованими є також підходи до визначення організаційних форм громадського руху спротиву, а питання їх правового статусу залишається дискусійним.

У зв'язку з цим, дослідження організації громадського руху спротиву колабораційній діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання є актуальним і має вагоме значення як для науки, так і для практики державного управління у сфері безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження адміністративно-правових засад, процедур, інструментів та організаційних форм громадського руху спротиву колабораційній діяльності з урахуванням його сутності, правової природи, місця в системі національної безпеки, а також визначення проблем і розробка пропозицій щодо удосконалення нормативного забезпечення та механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства у цій сфері.

Результати дослідження. Колабораційна діяльність, яка передбачає співпрацю громадян з окупаційною владою, є серйозним викликом для національної безпеки України. Організація громадського руху спротиву такій діяльності є ключовим елементом забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави. В умовах військової агресії проти України питання протидії колабораційній діяльності набуло особливої гостроти. Адміністративно-правові механізми відіграють важливу роль у запобіганні та протидії цьому явищу,

забезпечуючи правові підстави для притягнення до відповідальності осіб, які співпрацюють з окупаційною владою.

У науковому дискурсі поняття «громадський рух спротив» розглядається як сукупність організованих або спонтанних дій громадянського суспільства, спрямованих на протидію загрозам національній безпеці, територіальній цілісності та державному суверенітету. За змістом він охоплює правомірну поведінку громадян, що проявляється через участь у безпекових, інформаційних, освітніх, антикризових ініціативах у межах адміністративно-правового поля.

У сфері боротьби з колабораційною діяльністю громадський рух спротив виступає як форма правового та морального опору осіб або громадських об'єднань проти співпраці громадян з агресором чи його окупаційною адміністрацією. На відміну від збройного спротиву, що координується структурами територіальної оборони чи сил спеціальних операцій, громадський рух спротив – це переважно цивільна, адміністративно врегульована діяльність.

На нашу думку, громадський рух спротиву колабораційній діяльності – це сукупність дій та заходів, що здійснюються громадянами та громадськими об'єднаннями з метою протидії співпраці окремих осіб або груп з окупаційною владою чи державою-агресором на шкоду національним інтересам. Це явище відображає активну позицію суспільства щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

У сфері адміністративного права громадський рух спротиву набуває особливої форми – публічно-правової взаємодії громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування у межах закріплених повноважень, процедур та гарантій. Ця діяльність: а) здійснюється на підставі нормативно-правових актів; б) є правомірною; в) має ознаки організованості; г) є частиною системи публічного адміністрування в умовах особливого правового режиму (воєнного стану). В першу чергу, залучення громадян до заходів громадського руху спротиву колабораційній діяльності є формою реалізації конституційного обов'язку захисту Вітчизни, що має чітко визначене правове підґрунтя, процедурне забезпечення та гарантії правового захисту.

З погляду адміністративного права, сутність громадського руху спротиву полягає у впровадженні правових механізмів участі населення у протидії колабораційній діяльності шляхом самоуправління, правозастосування та правоконтролю. Це означає, що громадяни беруть участь у: а) здійсненні превентивних заходів (виявлення фактів співпраці з ворогом); б) реалізації інформаційної протидії (викриття колаборантів, участь у медіакампаніях); в) громадському моніторингу рішень органів місцевого самоврядування, що можуть легалізувати дії осіб, причетних до співпраці з окупантом; г) ініціюванні адміністративних проваджень – подання заяв, скарг, клопотань до органів влади [1, с. 49]. Крім того, значення громадського руху спротиву полягає у створенні додаткового захисного бар'єру проти проникнення ворожої ідеології та впливу на громадську свідомість, а також у консолідації зусиль громадянського суспільства й державних органів для забезпечення національної безпеки.

В Україні відсутній спеціальний закон, який би регулював громадський рух спротив колабораційній діяльності. Однак, низка нормативно-правових актів опосередковано стосується цього питання. На нашу думку основними нормативними актами у цій сфері є:

1. Конституція України, яка визначає права та обов'язки громадян у сфері захисту держави. Стаття 17 Конституції України визначає, що захист суверенітету та територіальної цілісності є справою всього українського народу, а не лише інститутів державної влади. Стаття 38 гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так і через органи влади. Це формує підґрунтя для легітимної участі громадян у публічно-правовій протидії колабораційній діяльності. Стаття 34 та 40 закріплюють право на свободу вираження поглядів та право на звернення до органів державної влади. Ці положення – ключові для реалізації активної позиції у формі звернень про факти колабораційної діяльності, ініціювання розслідувань, подання публічних запитів тощо. Стаття 65 зобов'язує кожного громадянина захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність [2].

2. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX визначає правові та організаційні заходи національного спротиву, його структуру та завдання. Цей закон передбачає, що в умовах загрози державному суверенітету населення має право на самоорганізацію та взаємодію з органами територіальної оборони. Хоча переважно він орієнтований на збройну складову, положення щодо участі громад у захисті територій можуть застосовуватися і до спротиву колабораційній діяльності [3].

3. Закон України «Про оборону України», який встановлює обов'язки громадян щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [4].

4. Закон України «Про забезпечення участі цивільного населення в захисті України», який передбачає організацію територіальної оборони, зокрема із залученням населення до протидії ворожій діяльності [5].

5. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» – надає органам державної влади та органам місцевого самоврядування додаткові повноваження щодо контролю та адміністративного реагування на порушення громадського порядку, пов'язані з підтримкою агресора. Крім того, цей закон створює правову рамку для дій громадян в умовах надзвичайного стану, зокрема надає право органам військової адміністрації залучати населення до заходів оборони, спротиву, громадського контролю, в тому числі, щодо фактів колабораційної діяльності [6].

6. Закон України «Про громадські об'єднання» – визначає правові засади створення та діяльності громадських організацій, які можуть здійснювати заходи щодо протидії колабораційній діяльності [7].

7. Україна як учасник ООН, Ради Європи та ОБСЄ зобов'язана дотримуватись стандартів прав людини навіть в умовах воєнного стану. Це означає, що громадський рух спротиву має бути правомірним, недискримінаційним, відповідати міжнародно визнаним свободам – зокрема свободи вираження, зібрань, об'єднання (ст. 19, 21, 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) [8].

У межах адміністративного права громадський рух спротиву виступає формою суспільно корисної ініціативи, що реалізується в умовах надзвичайного або воєнного стану. Його адміністративно-правова природа полягає в реалізації права громадян на участь у державному управлінні та здійсненні громадського контролю, який спрямований на запобігання та викриття співпраці з окупаційними режимами. Цей рух діє в межах правових механізмів, закріплених Конституцією та адміністративним законодавством України, і проявляється у формах інформаційної протидії, юридичної підтримки, громадських акцій, а також у взаємодії з правоохоронними органами. Важливу роль відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування, які нормативно забезпечують, організаційно підтримують та сприяють участі громадськості у протидії колабораціонізму, що посилює суспільну стабільність і національну безпеку держави. Такий рух характеризується наступними ознаками:

1. Публічно-правовий характер – громадський рух спротиву реалізується у сфері публічного управління, під контролем або за участі органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних структур. Участь громадян має правовий статус, який формалізується через добровольчі формування, громадські об'єднання, ініціативи.

2. Інституційна легітимність – участь громадян у громадському русі спротиву передбачає дотримання законодавчих процедур (реєстрація, погодження, звітність). Наприклад, відповідно до Постанови КМУ № 1449 від 29.12.2021, добровольчі формування територіальних громад створюються за рішенням місцевих рад та підпорядковуються органам територіальної оборони [9].

3. Адміністративна відповідальність та правовий захист – особи, які беруть участь у громадському русі спротиву, мають право на адміністративно-правовий захист, зокрема у разі загроз з боку колаборантів, дискримінації, незаконного переслідування. Водночас порушення правил взаємодії, перевищення повноважень або самоуправство можуть спричинити адміністративну відповідальність.

4. Функціональне призначення – громадський рух спротиву виконує функції: а) моніторингу і виявлення колабораційної діяльності; б) ініціювання адміністративних проваджень; в) участі у прийнятті рішень органів місцевого самоврядування; г) інформування населення; ґ) гуманітарної допомоги.

Що стосується місця громадського руху спротиву в системі національної безпеки, то згідно із Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, система національної безпеки включає суб'єктів сектору безпеки й оборони, до яких прямо не входять громадські організації, однак закон визнає залучення інститутів громадянського суспільства до реалізації державної політики у сфері безпеки [10].

На відміну від вертикальних структур (ЗСУ, СБУ, НГУ), громадський рух спротиву є горизонтальним соціально-правовим механізмом, що забезпечує: а) раннє виявлення загроз (через інформування та громадський контроль); б) локалізацію впливу колабораційної пропаганди; в) запобігання маргіналізації громад у прикордонних або деокупованих регіонах.

Громадський рух спротиву сприяє формуванню національної стійкості – здатності суспільства зберігати функціонування під час надзвичайних ситуацій, у т.ч. війни, терористичних атак, інформаційних загроз. Це визнано у Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020), де громадяни визнаються учасниками сектору безпеки [11].

Перш за все правильним вважається розпочати розкриття даної проблематики із визначення ключових адміністративних процедур залучення громадян до заходів громадського руху спротиву колабораційної діяльності. На нашу думку такі процедури включають кілька етапів, а саме:

1. Інформування громадян – органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити громадян інформацією про можливості та способи участі у заходах громадського руху спротиву. Це може включати: а) Проведення інформаційних кампаній – роз'яснення прав та обов'язків громадян у сфері національного спротиву; б) Публікація матеріалів – розміщення інформації на офіційних веб-сайтах, у засобах масової інформації та соціальних мережах.

2. Реєстрація добровольців – громадяни, які виявили бажання долучитися до заходів громадського руху спротиву, проходять процедуру реєстрації: а) Подання заяви – це звернення до відповідних органів з заявою про бажання взяти участь у заходах громадського руху спротиву; б) Перевірка даних – це оцінка відповідності кандидата встановленим вимогам, включаючи перевірку на відсутність зв'язків з ворогом; в) Включення до реєстру – це занесення даних добровольця до офіційного реєстру учасників національного спротиву.

3. Навчання та підготовка – зареєстровані добровольці проходять спеціалізоване навчання: а) Базова військова підготовка – це оволодіння навичками поведінки зі зброєю, тактики та стратегії; б) Медична підготовка – це надання першої медичної допомоги в умовах бойових дій; в) Психологічна підготовка – це готовність до стресових ситуацій та методи їх подолання.

4. Розподіл завдань та обов'язків – після проходження підготовки добровольці отримують конкретні завдання: а) Участь у територіальній обороні – це захист стратегічних об'єктів та інфраструктури; б) Інформаційна підтримка – це протидія ворожій пропаганді та поширення достовірної інформації.

5. Правове оформлення участі – участь громадян у заходах громадського руху спротиву колабораційної діяльності має відбуватись у чітко визначеному правовому полі. Відповідно до чинного законодавства, така участь оформлюється за допомогою: а) Наказу або розпорядження місцевого військового командування чи органу місцевого самоврядування, що затверджує персональний склад добровольчих формувань; б) Укладення договору чи підписання декларації про добровільну участь, у якому визначаються права, обов'язки, гарантії та обсяг завдань учасника; в) Видачі посвідчення або іншого документа, що підтверджує статус учасника національного спротиву та гарантує відповідний соціально-правовий захист.

У свою чергу варто відзначити, що організаційна форма громадського руху спротиву є ключовою передумовою його ефективності. У межах адміністративного права такі форми визначаються як відносно стійкі, інституційно оформлені способи об'єднання громадян або взаємодії з публічною адміністрацією, що спрямовані на досягнення спільної мети – протидії колабораційній діяльності. Залежно від правового статусу, рівня організації, формалізації відносин з органами влади, а також спрямованості дій, виділяються кілька основних організаційних форм громадського руху спротиву:

1. Добровольчі формування територіальних громад – є найбільш формалізованою організаційною формою громадського руху спротиву, яка закріплена на рівні законодавства. Відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» [3] та Постанови КМУ № 1449 від 29.12.2021 [9], такі формування створюються рішенням органів місцевого самоврядування за погодженням із військовими адміністраціями. Ключові особливості: а) юридична визначеність статусу; б) підпорядкованість силам територіальної оборони; в) наявність командного складу, чіткої структури; г) функціонування в межах визначених повноважень. Функції: а) участь у патрулюванні територій; б) забезпечення безпеки громадян; в) фіксація фактів колабораційної діяльності; г) передача зібраної інформації до правоохоронних органів.

2. Громадські організації та об'єднання – є найбільш поширеною серед інституцій громадянського суспільства, що діють на основі Закону України «Про громадські об'єднання» [7]. Приклади діяльності: а) моніторинг інформації про осіб, причетних до колабораційної діяльності; б) аналітична діяльність, правові висновки; в) публічні звіти, участь у засіданнях громадських рад; г) супровід справ у судах. Переваги: а) гнучкість організаційної структури; б) незалежність від органів влади; в) можливість залучення іноземної технічної допомоги. Яскравий приклад – ГО «Центр громадянських свобод», яка документує злочини, включаючи випадки колабораційної діяльності, на окупованих територіях [12].

3. Ініціативні групи громадян – це неформалізовані організаційні форми громадського руху спротиву, які виникають у відповідь на локальні загрози. Вони не мають юридичного статусу, однак виконують важливу роль у: а) збиранні інформації про підозрілих осіб; б) оперативному поширенні інформації у соціальних мережах; в) самоорганізації для допомоги ЗСУ або блокування ворожих впливів. Ініціативні групи часто перетворюються на постійні громадські об'єднання або добровольчі формування після відповідного оформлення.

4. Громадські ради при органах влади – це консультативно-дорадчі органи, які сприяють формуванню державної політики у сфері безпеки та протидії колабораційній діяльності. Їхні рішення не є обов'язковими, проте мають політико-правовий вплив. Громадські ради функціонують на підставі Постанови КМУ № 996 від 03.11.2010 та є офіційною консультативно-дорадчою формою громадської участі у діяльності органів виконавчої влади [13]. Їх основні завдання: а) формування та винесення на обговорення пропозицій щодо заходів громадського руху спротиву; б) участь у моніторингу рішень державних органів щодо покарання колаборантів; в) адвокація нормативних змін.

5. Інформаційно-цифрові платформи – відіграють важливу роль у самоорганізації населення. Зокрема: а) чат-бот «єВорог» – платформа для передачі інформації про ворожу активність [14]; б) сайти-реєстри із публікацією даних осіб, які співпрацюють з окупантами; в) аналітичні дашборди з моніторингом рішень судів щодо колаборантів. Ці інструменти стають платформами масової участі громадян у громадському русі спротиву, хоч і потребують ретельного юридичного регулювання щодо конфіденційності, достовірності даних, прав людини.

6. Спеціальні тимчасові структури (штаби спротиву, коаліції) – у періоди загострення безпекової ситуації (наприклад, в перші тижні вторгнення у 2022 році) утворювались тимчасові штаби спротиву, які координували діяльність волонтерів, активістів, місцевої влади. Їх особливістю була: а) гнучка структура; б) оперативність ухвалення рішень; в) горизонтальні зв'язки між суб'єктами. Хоча їхній правовий статус часто залишався неформалізованим, вони виконували важливу організаційну та логістичну функцію.

На нашу думку, організаційні форми громадського руху спротиву в Україні характеризуються багатоматністю, різним рівнем формалізації та правової визначеності. З одного боку, така гнучкість дозволяє суспільству швидко реагувати на загрози, з іншого – створює ризики правового нігілізму, відсутності контролю та відповідальності за певні дії.

Що стосується питання адміністративно-правових заходів протидії колабораційній діяльності, то ми вважаємо, що такі заходи є важливим інструментом реалізації державної політики щодо запобігання, виявлення та припинення колабораційної діяльності. В умовах воєнного стану такі заходи мають бути не лише ефективними, а й юридично вивіреними, відповідати стандартам правової держави та дотримуватися принципів пропорційності, законності та недискримінації.

На нашу думку, в сфері адміністративного права, основні адміністративно-правові механізми залучення громадян та організації громадського руху спротиву колабораційній діяльності включають:

1. Територіальна оборона – залучення громадян до територіальної оборони здійснюється через: а) Добровольчі формування територіальних громад – громадяни можуть добровільно вступати до таких формувань для участі в заходах територіальної оборони; б) Військову службу за контрактом – громадяни мають можливість укладати контракти на проходження служби в підрозділах територіальної оборони. Територіальна оборона включає: а) патрулювання місцевостей; б) охорону стратегічних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури; в) участь у заходах цивільного захисту населення. Ці дії мають чітке правове регулювання і реалізуються на підставі адміністративних актів, що ухвалюються відповідними органами виконавчої влади.

2. Рух опору – як форма громадського руху спротиву регулюється спеціальними нормативно-правовими актами, що встановлюють умови його діяльності в умовах тимчасової окупації. Громадяни, які беруть участь у русі опору, мають спеціальний статус і отримують відповідний соціальний і правовий захист від держави. Організація руху опору включає: а) забезпечення взаємодії з військовими формуваннями та спецслужбами України; б) ведення активних заходів зі збору інформації про окупаційні сили та осіб, які беруть участь у колабораційній діяльності.

3. Застосування адміністративних санкцій – одним із адміністративних інструментів, що стимулюють громадян до участі в заходах спротиву, є встановлення санкцій для осіб, які перешкоджають або ухиляються від участі у визначених законодавством заходах. Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норми, які передбачають штрафи та інші адміністративні стягнення за ухилення від участі в заходах мобілізаційного характеру, добровольчих формуваннях територіальних громад чи перешкоджання їхній діяльності.

4. Обмеження публічної діяльності – законодавством передбачено обмеження на доступ осіб, які співпрацювали з окупаційною адміністрацією, до виборчих процесів, державної служби та місцевого самоврядування. Ці обмеження є адміністративного характеру, зокрема – у формі люстраційних процедур.

5. Врегулювання діяльності органів місцевої влади – адміністрації громад на деокупованих територіях отримали нові повноваження щодо перевірки осіб, які займали посади в умовах окупації. Запроваджено спеціальні інституційні процедури, зокрема створення комісій з розгляду фактів колабораційної діяльності. Таким чином, адміністративно-правові механізми є важливими у забезпеченні реагування на виклики, пов'язані з колабораціонізмом, і мають комплексний характер.

У свою чергу, основним способами громадського руху спротиву колабораційній діяльності є:

1. Інформаційний спротив – передбачає протидію ворожій пропаганді та дезінформації через: а) Розвінчання фейків – громадські організації та незалежні медіа активно спростовують неправдиву інформацію, поширювану окупаційними силами, тим самим зменшуючи їхній вплив на населення; б) Поширення правдивої інформації – інформування громадськості про реальний стан справ, успіхи національних збройних сил та факти

колабораційної діяльності сприяє формуванню критичного мислення та підвищенню стійкості суспільства до пропаганди; в) Захист національного інформаційного простору – включає в себе блокування пропагандистських медіа та забезпечення громадянам доступу до об'єктивної інформації про ситуацію в країні та світі; г) Сприяння діяльності незалежних медіа та громадських ініціатив, що мають на меті викриття випадків колабораціонізму, поширення інформації про воєнні злочини окупантів та їх посібників.

2. Громадянська активність та волонтерський рух – активна участь громадян у волонтерських ініціативах та громадських організаціях сприяє консолідації суспільства та демонструє єдність перед зовнішніми загрозами. Приклади включають: а) Підтримка Збройних Сил України – збір коштів, матеріальної допомоги та моральна підтримка військових підвищують бойовий дух та демонструють солідарність суспільства; б) Допомога постраждалим від окупації – надання гуманітарної допомоги, юридичної та психологічної підтримки жертвам окупації сприяє відновленню соціальної справедливості та зміцнює довіру до державних інституцій. Цей вид громадського руху спротиву не є прямим протиставленням колабораціонізму, але опосередковано блокує його вплив, зміцнюючи державний ресурс та соціальну стійкість.

3. Правова просвіта та участь у законодавчих ініціативах – громадські організації можуть брати активну участь у розробці та впровадженні законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму: а) Розробка рекомендацій – експертні групи можуть надавати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері національної безпеки та протидії колабораційній діяльності; б) Правова просвіта населення – проведення семінарів, тренінгів та інформаційних кампаній щодо правових наслідків колабораціонізму підвищує обізнаність громадян та запобігає можливим порушенням.

4. Моральний осуд та соціальна ізоляція колаборантів – суспільний осуд є потужним інструментом впливу на потенційних колаборантів: а) Публічне засудження – викриття фактів колабораційної діяльності та їх обговорення в суспільстві формують негативне ставлення до таких дій; б) Соціальна ізоляція – відмова від співпраці та спілкування з особами, причетними до колабораціонізму, демонструє неприйнятність таких дій у суспільстві.

5. Громадський контроль – передбачає участь громадських організацій у перевірці діяльності посадових осіб, органів влади та ЗМІ на предмет співпраці з агресором. Форми: а) подання запитів на публічну інформацію; б) участь у громадських радах при органах влади; в) організація слухань, круглих столів.

6. Громадянська непокор – це дії населення на тимчасово окупованих територіях, які не визнають легітимності окупаційної влади, ігнорують її розпорядження, відмовляються співпрацювати з псевдоорганами самоуправління, що створені окупантом. Це може включати організовану відмову від участі в псевдореферендумах, бойкот окупаційних інституцій, збереження української символіки та мови.

7. Цифровий активізм – це організація спільнот у соціальних мережах, використання технологій OSINT для збору доказів співпраці з ворогом, викриття персоналу, що обіймають посади в окупаційних адміністраціях. Такі практики дають можливість верифікувати докази для подальшого розслідування правопорушень [15].

8. Міжнародна співпраця – громадські організації можуть встановлювати зв'язки з міжнародними партнерами для обміну досвідом та координації дій. Це може включати: а) Участь у міжнародних форумах – представники громадянського суспільства можуть брати участь у міжнародних заходах, присвячених боротьбі з колабораціонізмом та гібридними загрозами, що сприяє обміну кращими практиками; б) Спільні проекти – це реалізація спільних ініціатив з іноземними партнерами, спрямованих на підвищення обізнаності про небезпеку колабораціонізму, може посилити ефективність заходів протидії. Наприклад, українські громадські організації можуть співпрацювати з міжнародними правозахисними інституціями для документування випадків колабораційної діяльності та привернення уваги світової спільноти до цієї проблеми. Вони також можуть брати участь у міжнародних навчальних програмах, підвищуючи свою компетентність у сфері протидії колабораціонізму.

Виходячи з аналізу вище зазначених способів громадського руху спротиву колабораційній діяльності, можна виділити ключові адміністративно-правові інструменти громадського контролю для здійснення спротиву за колабораційною діяльністю. На нашу думку, громадський контроль за особами, причетними до колабораційної діяльності, здійснюється через такі адміністративно-правові інструменти:

1. Звернення громадян та громадських об'єднань – громадяни та громадські організації мають право звертатися до органів державної влади з інформацією про факти колабораційної діяльності. Такі звернення можуть бути у формі заяв, скарг або пропозицій, що зобов'язує відповідні органи провести перевірку та вжити необхідних заходів.

2. Запити на публічну інформацію – відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», громадяни мають право запитувати інформацію про діяльність осіб, підозрюваних у колабораційній діяльності, та про заходи, вжиті державними органами щодо них [16].

3. Громадські слухання та обговорення – організація громадських слухань з питань колабораційної діяльності сприяє підвищенню прозорості та інформованості суспільства, а також дозволяє громадянам висловлювати свою позицію та впливати на прийняття рішень.

4. Громадські ради при органах влади – створення громадських рад при органах державної влади забезпечує участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики, включаючи питання протидії колабораційній діяльності.

5. Громадська експертиза – громадські організації можуть проводити незалежну експертизу діяльності осіб, підозрюваних у колабораційній діяльності, та надавати свої висновки органам влади для вжиття відповідних заходів.

6. Моніторинг та публічне інформування – засоби масової інформації та громадські організації здійснюють моніторинг випадків колабораційної діяльності та інформують суспільство про виявлені факти, що сприяє підвищенню обізнаності та мобілізації громадськості до протидії.

Крім того, особи, які беруть участь у здійсненні громадського руху спротиву колабораційній діяльності, можуть стикатися з різними ризиками, включаючи фізичні загрози та юридичні переслідування. Тому держава повинна забезпечити їм відповідні правові гарантії захисту.

Правові гарантії захисту осіб, які здійснюють громадський рух спротиву колабораційній діяльності, становлять собою сукупність правових засобів і механізмів, що забезпечують захист життя, здоров'я, прав та законних інтересів таких осіб від можливих загроз, переслідувань чи інших неправомірних дій з боку агресора або осіб, що йому сприяють. Адміністративно-правовий характер таких гарантій передбачає створення організаційних, процедурних і матеріальних умов для реалізації громадянами права на безпечну участь у спротиві.

Основними видами таких правових гарантій, є:

1. Організаційні гарантії захисту – вони реалізуються через спеціальні органи або підрозділи державних інституцій, які відповідають за забезпечення безпеки громадян. До таких органів належать: а) Підрозділи Національної поліції України, які здійснюють охорону громадського порядку та безпеки громадських активістів; б) Підрозділи Служби безпеки України, що забезпечують контррозвідувальний захист громадян від переслідувань з боку ворожих агентів; в) Органи територіальної оборони, що координують взаємодію громадських ініціатив та державних структур, забезпечуючи захист активістів. Ці інституції діють відповідно до адміністративних регламентів та чітко визначених нормативно-правових актів, забезпечуючи оперативне реагування на загрози.

2. Процедурні гарантії захисту – передбачають чітке нормативне регулювання порядку звернення громадян до правоохоронних органів у разі виникнення загрози їх життю чи здоров'ю через участь у громадському русі спротиву колабораційній діяльності. Це включає: а) спрощену процедуру подання заяв і повідомлень про факти погроз або нападів; б) швидке реагування правоохоронних органів на такі звернення; в) забезпечення конфіденційності інформації щодо осіб, які беруть участь у громадському русі спротиву, та їхніх близьких.

3. Матеріальні гарантії захисту – до матеріальних гарантій належать норми, які передбачають державну компенсацію шкоди, заподіяної громадянам внаслідок переслідувань за участь у громадському русі спротиву, а також матеріально-технічне забезпечення безпеки таких осіб (наприклад, надання засобів індивідуального захисту). Ці гарантії забезпечуються через державні програми та фінансові ресурси місцевих бюджетів, що врегульовано відповідними адміністративно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Що стосується питання інституційних механізмів організації громадського руху спротиву колабораційній діяльності, то ми вважаємо, що такий інституційний механізм поділяється на дві основні групи суб'єктів:

1. Державні інституції:

1) Кабінет Міністрів України, який: а) формує політику у сфері національного спротиву; б) координує діяльність міністерств та обласних військових адміністрацій; в) затверджує нормативно-правові акти.

2) Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗСУ, які: а) організовують територіальну оборону; б) визначають формат і межі діяльності добровольчих формувань; в) здійснюють навчання громадян.

3) Служба безпеки України: а) виконує функцію виявлення, попередження, припинення колабораційної діяльності; б) організовує спеціальні оперативні заходи спільно з громадянами; в) адмініструє механізми інформування через чат-боти, гарячі лінії тощо.

4) Національна поліція України, яка: а) веде облік заяв громадян; б) забезпечує досудове розслідування; в) взаємодіє з органами ОМС у частині громадського правопорядку.

5) Військові адміністрації, яка: а) є осередками публічного спротиву; б) координують діяльність добровольчих формувань; в) організовують інформування населення.

6) Органи місцевого самоврядування, які: а) приймають рішення про утворення формувань; б) забезпечують матеріально-технічну базу; в) організовують облік, реєстрацію, навчання.

2. Інститути громадянського суспільства:

1) Добровольчі формування територіальних громад (ДФТГ), які: а) функціонують відповідно до положень КМУ; б) взаємодіють із військовими адміністраціями; в) забезпечують контроль на місцях, патрулювання, виявлення підозрілих осіб.

2) Громадські об'єднання, які: а) здійснюють моніторинг; б) документують випадки колабораційної діяльності; в) подають звернення до органів влади; г) представляють інтереси потерпілих.

3) Ініціативні групи та правозахисні мережі, які: а) фіксують факти публічного виправдання агресії; б) проводять інформаційні кампанії; в) надають психологічну, юридичну, інформаційну підтримку.

4) Медіа та цифрові платформи, які: а) поширюють інформацію про осіб, причетних до колабораційної діяльності; б) створюють бази даних, реєстри; в) забезпечують анонімну передачу інформації.

Крім того, варто відзначити, що ефективна протидія колабораційній діяльності потребує тісної співпраці між державними органами та інститутами громадянського суспільства. Питання взаємодії між цими суб'єктами є актуальним у сучасних умовах воєнного стану та постійних викликів з боку держави-агресора.

Державні органи відіграють ключову роль у формуванні та реалізації політики протидії колабораційній діяльності, а саме: а) Розробка законодавчої бази – це прийняття законів, що визначають відповідальність за колабораційну діяльність та механізми його запобігання; б) Створення спеціалізованих підрозділів – це утворення в структурах правоохоронних органів підрозділів, відповідальних за виявлення та розслідування фактів колабораційної діяльності; в) Моніторинг та контроль – це забезпечення контролю за дотриманням законодавства у сфері протидії колабораційній діяльності.

У свою чергу, інститути громадянського суспільства є важливими партнерами держави у боротьбі з колабораційною діяльністю: а) Інформаційно-просвітницька діяльність – це

проведення кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності населення щодо небезпеки колабораціонізму; б) Громадський контроль – це моніторинг діяльності органів влади та виявлення випадків колабораційної діяльності; в) Правова допомога – це надання юридичної підтримки жертвам колабораційної діяльності.

Адміністративно-правова практика України визначила основні форми взаємодії державних органів із представниками громадянського суспільства, серед яких можна виокремити:

1. Консультативно-дорадчі органи – ці органи створюються при державних адміністраціях, військово-цивільних адміністраціях та органах місцевого самоврядування. Їх метою є координація зусиль громадянських організацій та активістів з державними інституціями, що забезпечує спільне формування політики спротиву колабораціонізму, оперативний обмін інформацією та спільне реагування на відповідні виклики. Зокрема, у рамках роботи консультативно-дорадчих органів може здійснюватися: а) координація волонтерської діяльності та підтримки сил територіальної оборони; б) обмін оперативною інформацією щодо осіб, які підозрюються в колабораційній діяльності; в) спільна розробка програм інформаційного спротиву.

2. Громадський контроль – одним з ефективних адміністративно-правових механізмів є громадський контроль за діяльністю державних органів у сфері національної безпеки. Він реалізується через: а) моніторинг діяльності органів виконавчої влади, правоохоронних та військових структур з питань боротьби з колабораціонізмом; б) громадську експертизу рішень, що ухвалюються у сфері національної безпеки; в) громадські слухання та відкриті дискусії щодо питань громадського руху спротиву колабораціонізму, що дозволяє враховувати думку суспільства у розробці відповідних політик.

3. Інформаційна співпраця – важливу роль відіграє взаємодія у сфері інформаційної політики. Зокрема, громадські організації часто залучаються державними органами до проведення інформаційних кампаній, які спрямовані на протидію пропаганді агресора та викриття колабораціонізму. Така співпраця відбувається за участю Міністерства культури та інформаційної політики України, Служби безпеки України, Національної ради з питань телебачення та радіомовлення. Цей механізм дозволяє оперативно поширювати важливу інформацію серед населення, викривати фейки та формувати суспільну думку, що виступає дієвим бар'єром для проникнення ідей щодо колабораційної діяльності.

Отже, взаємодія державних органів із громадянським суспільством є визначальною умовою ефективної протидії колабораційній діяльності. Вона має ґрунтуватися на чітких адміністративно-правових засадах, що дозволяють ефективно координувати спільні зусилля в інтересах забезпечення національної безпеки України.

Підсумовуючи, варто відзначити, що незважаючи на наявність законодавчої бази, все ж існують певні проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку громадського руху спротиву. На нашу думку, такими основними проблемами є:

1. Недостатня нормативна врегульованість громадського руху спротиву – однією з головних проблем є відсутність спеціалізованого нормативно-правового акту, що регламентував би повною мірою діяльність громадянських ініціатив у сфері протидії колабораціонізму. Закон України «Про основи національного спротиву» хоч і визначає основні положення щодо територіальної оборони та руху опору, однак не деталізує форми й механізми громадського руху спротиву, які виходять за межі воєнної діяльності. Це створює складнощі у правозастосуванні та обмежує потенціал громадянських ініціатив.

2. Недостатня обізнаність громадян – багато громадян не повністю інформовані про свої права та можливості участі у заходах громадського руху спротиву, що знижує їхню активність у протидії колабораціонізму.

3. Бюрократичні перепони – складні процедури отримання дозволів або реєстрації для участі у заходах громадського руху спротиву можуть стримувати ініціативу громадян та громадських об'єднань.

4. Низький рівень взаємодії між державою та громадськими організаціями – відсутність ефективних механізмів співпраці між органами державної влади та громадськими

організаціями ускладнює координацію дій щодо протидії колабораційній діяльності. Це може призводити до дублювання зусиль або, навпаки, до прогалин у діяльності. Необхідно створити ефективні механізми співпраці та обміну інформацією між всіма зацікавленими сторонами.

5. Ризики для учасників спротиву – особи, які активно протидіють колабораціонізму, можуть стикатися з фізичними та психологічними загрозами, зазнавати переслідувань або тиску з боку прихильників агресора, що вимагає додаткових заходів захисту. Відсутність належних механізмів захисту таких осіб може стримувати громадянську активність у цьому напрямі. Наявні нормативні акти лише частково забезпечують захист таких осіб від переслідувань чи загроз, що виникають унаслідок їхньої активної громадянської позиції. Відсутність спеціалізованого статусу учасників громадського руху спротиву негативно впливає на мотивацію громадян.

Для підвищення ефективності громадського руху спротиву колабораційній діяльності необхідно вжити такі заходи:

1. Ухвалити спеціалізований закон про громадський рух спротиву колабораціонізму – перспективним є створення та прийняття окремого закону, який чітко врегулює правовий статус учасників громадського руху спротиву, визначить їх права й обов'язки, встановить процедури взаємодії з державними органами та передбачить належні адміністративно-правові гарантії їхнього захисту.

2. Підвищити рівень обізнаності громадян – це проведення інформаційних кампаній, семінарів та тренінгів для населення щодо їхніх прав та можливостей участі у заходах громадського руху спротиву.

3. Здійснити спрощення адміністративних процедур – це зменшення бюрократичних перепон для громадян та громадських об'єднань, які бажають долучитися до заходів громадського руху спротиву, шляхом спрощення процедур реєстрації та отримання дозволів.

4. Забезпечити розвиток партнерства між державою та громадянським суспільством – це створення платформ для діалогу та співпраці між органами державної влади та громадськими організаціями з метою координації дій щодо протидії колабораціонізму. Це може включати спільні навчання, обмін інформацією та розробку спільних стратегій. Крім того, доречним є впровадження типових адміністративних регламентів, які чітко визначатимуть порядок обміну інформацією, проведення спільних заходів та впровадження взаємної відповідальності сторін. Це дозволить усунути бюрократичні перепони й значно підвищити оперативність і результативність спільних дій.

5. Максимально забезпечити правовий та соціальний захист учасників громадського руху спротиву – це розробка та впровадження механізмів захисту осіб, які беруть активну участь у протидії колабораційній діяльності, включаючи правову і фізичну безпеку, психологічну підтримку, а також компенсації у разі заподіяння шкоди, що стимулюватиме ширшу участь громадян у таких заходах.

Саме тому, громадський рух спротиву колабораційній діяльності є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки України. Подолання існуючих проблем та реалізація запропонованих заходів сприятиме розвитку ефективного громадського руху спротиву та зміцненню суверенітету держави.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу комплексно розкрити сутність, природу та особливості організації громадського руху спротиву колабораційній діяльності як складового елемента системи національної безпеки України. На основі аналізу теоретико-правових підходів і чинної нормативно-правової бази запропоновано авторське визначення поняття громадського руху спротиву колабораційній діяльності, що відображає його як форму активної участі громадян у протидії колабораціонізму в адміністративно-правовій площині.

Доведено, що адміністративне право виступає основною правовою підсистемою, яка забезпечує інституціональне, процедурне та нормативне оформлення участі громадян у заходах громадського руху спротиву, а також регулює діяльність органів виконавчої влади,

добровольчих формувань і громадських об'єднань у цій сфері. Визначено адміністративно-правову природу громадського руху спротиву як особливого виду публічної активності, що ґрунтується на засадах легальності, добровільності, координації з органами державної влади та спрямована на запобігання чи нейтралізацію загроз колабораційної діяльності.

Проаналізовано ключові адміністративні процедури залучення громадян до заходів громадського руху спротиву, форми їх участі, а також інституційні елементи, що формують організаційну модель такого спротиву. Встановлено, що ефективність протидії колабораційній діяльності значною мірою залежить від належного функціонування адміністративно-правових інструментів громадського контролю, дотримання правових гарантій для осіб, які беруть участь у громадському русі спротиву, та наявності чіткої взаємодії між органами публічної влади й громадянським суспільством.

У статті окреслено коло проблем, що перешкоджають ефективному розвитку громадського руху спротиву – зокрема, фрагментарність нормативного регулювання, брак процедурної уніфікації, недостатня інституціональна інтеграція громадських ініціатив. Запропоновано низку адміністративно-правових заходів, спрямованих на підвищення дієвості громадського руху спротиву колабораційній діяльності, які можуть бути використані для подальшої розробки законодавчих та управлінських рішень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Майденко І., Баштанник В. Публічне управління в системі протидії колабораційній діяльності в Україні. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2024. № 4. С. 45–53. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/698/626> (дата звернення: 31.03.2025).
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
3. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
5. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX : станом на 25 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
7. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 31.03.2025).
9. Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Каб. Міністрів України від 29.12.2021 № 1449 : станом на 6 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-p#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 31.03.2025).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 : станом на 7 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

12. Центр громадянських свобод : веб-сайт. URL: <https://ccl.org.ua> (дата звернення: 31.03.2025).

13. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Каб. Міністрів України від 03.11.2010 № 996 : станом на 25 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

14. Чатбот «Ворог вже 3 роки ускладнює життя окупантам», – Комітет з питань цифрової трансформації. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/260233.html (дата звернення: 31.03.2025).

15. Що таке OSINT (Open Source Intelligence, розвідка на основі відкритих джерел)? : веб-сайт. URL: <https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-osint-open-source-intelligence-rozvidka-na-osnovi-vidkrytyh-dzherel/> (дата звернення: 31.03.2025).

16. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 31.03.2025).

